

Dijakronijski i sinkronijski o povijesti hrvatskoga jezikoslovlja

(Ivo Pranjković: *Filološki vjekopisi*, Disput, Zagreb, 2006.)

U knjizi slikovitoga naslova, ponajprije zbog inventivno orječenoga pojma *vjekopisi*, autor (pre)daje čitateljima zbir tekstova nastalih u zadnjih dvadeset godina. Iako su nastajali u različitim vremenskim odsječcima i u različitim tematskim okvirima, svi su tekstovi složeni i poredani u skladnu cjelinu u kojoj je glavni, ali ne i jedini cilj promišljanje hrvatske filologije, odnosno povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. Otuda i *vjekopisi* kao svojevrsan dijakronijski pogled na hrvatske jezikoslovne teme, ali i hrvatske jezikoslovce. Tekstovi su u knjizi poredani u četiri temeljne skupine.

Skupina tekstova *Pretpreporodna Slavonija* sadržava četiri priloga u kojima se analiziraju gramatike istaknutih slavonskih gramatičara, u razdoblju od druge polovice 18. do prve polovice 19. stoljeća. Riječ je o gramatikama Matije Antuna Relkovića, Marijana Lanosovića i Ignjata Alojzija Brlića. Ponajprije se razlaže temeljna sadržajna struktura Relkovićeve *Nove slavonske i nimacske gramatike* (1767.), i to ortografska (slovopisna), morfološka i sintaktička koncepcija, a nabrojene su i cjeline koje služe kao

odatci gramatici. Bit je prikaza da se usmjeri na Relkovićeve opise, definicije i zaključke koji su specifični i svojstveni njegovu promišljanju (npr. određena grafijska rješenja, akcentuacija, opis pojedinih gramatičkih kategorija, terminološka rješenja). U drugom je prilogu analiza posvećena vrstama riječi ('dilovima govorenja') u Relkovićevoj gramatici. S prosudbenim komentarima usmjerenim na prednosti i nedostatke Relkovićeve opisa ističu se definicije svih vrsta riječi i definicije gramatičkih kategorija (od imenskih – broj, padež, rod, te kategorija stupnja u pridjeva; od glagolskih – načini, vremena, broj, lice). S obzirom na teorijsku složenost rasuđivanja vrsta riječi kao gramatičke kategorije u suvremenim jezikoslovnim opisima, ovaj se prilog nadaže kao vrijedan doprinos proučavanju definiranja vrsta riječi s obzirom na suvremenu jezičnu teorijsku i metodološku problematiku, a u svjetlu povijesne hrvatske gramatičke tradicije. Posebno se razmatraju fonološki i sintaktički opisi u Relkovićevoj gramatici, te u *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache* (1778.) Marijana Lanosovića i u *Grammatik der Illyrischen Sprache* (1833.) Ignjata Alojzija Brlića. Te gramatike u fonološkome smislu obuhvaćaju zapravo elemente fonetike, ortografije (slovopisa i pravopisa), te morfo(fo)nologije, a sintaksa se razumijeva kao slaganje oblika i (vrsta) riječi. U tako koncipiranome kontrastivnom pristupu opisu razina u

trima gramatikama autor uočava da je Brlićev fonološki, a potom i sintaktički opis dosljedniji i zanimljiviji, pogotovo kad je riječ o akcentima – opisu razlike između dugosilaznoga i dugouzlaznoga akcenta, te u poimanju sintakse, ponajprije Brlićeva najpreciznijeg određenja predmeta sintakse u trodiobi na sintaksu slaganja, sintaksu zavisnosti i sintaksu reda riječi. U posebnom prilogu autor analizira gramatiku hrvatskoga jezika I. A. Brlića, osvrtom na Brlićevo opisivanje nepromjenjivih vrsta riječi. To je svojevrsan nastavak autorova razmatranja o načelima definiranja vrsta riječi na temelju određenoga gramatičkoga opisa (sukladno prethodno spomenutoj analizi opisa vrsta riječi u Relkovićevoj gramatici), ali i prinos proučavanju jezikoslovnih promišljanja I. A. Brlića koji je, prema autorovim riječima, svome gramatičkome opisu mogao osigurati čvrsta teoretsko-metodološka uporišta, upravo metodom opširnih gramatičkih definicija.

U skupini naslovljenoj *Filološke škole 19. stoljeća* sadržano je pet tekstova, a u njima se raspravlja o jezikoslovnim radovima predstavnika zagrebačke i riječke filološke škole: Frana Kurelca, Adolfa Vebera Tkalčevića, te Vinka Pacela i Bogoslava Šuleka. U jednom se prilogu analiziraju temeljna načela kojima se F. Kurelac služio u prosudbama kako u neprihvatanju pojedinih riječi koje je smatrao barbarizmima tako i u preporučivanju zamjena za njih, a riječ je o Kurelčevu

djelu *Mulj govora (...) ili o barbarismih* (1873.), prve opširnije purističke rasprave. Na taj se tekst nadovezuje i onaj u kojem se paralelno navode životne i jezikoslovne činjenice o F. Kurelcu i A. V. Tkalčeviću, iz čijih “dubokih karakternih razlika dobrim dijelom proizlaze i razlike u gledanjima na književni jezik, proces njegove standardizacije i, posebno, na puristička nastojanja”, a te su razlike, zaključuje autor, najbolje došle do izražaja u njihovim međusobnim polemikama, o kojima je u prilogu pobliže i riječ. Posebno je vrijedna u toj cjelini autorova rasprava o A. V. Tkalčeviću i njegovoj *Skladnji*, tj. o jednom od “najboljih proučavatelja hrvatskoga standardnoga jezika” i jednom od “najznačajnijih jezikoslovaca u hrvatskoj povijesti”, odnosno o Veberovoj prvoj hrvatskoj sintaksi koja je “objavljena kao posebna knjiga, a i jedan od prvih sustavnijih sintaktičkih opisa hrvatskoga jezika uopće”. Nakon opisa Veberova života i djelovanja, te prikaza najznačajnijih radova, autor analizira *Skladnju*, od njezine temeljne koncepcije do pojedinih izvrsnih Veberovih zaključaka. To se posebno odnosi na Veberovu usredotočenost na rečenicu i njezino ustrojstvo, na članove rečeničnoga ustrojstva, na razrađenu rečeničnu tipologiju, na opis tzv. stegnutih ili pokraćenih struktura (u kojima se, prema autorovu zaključku, naziru opisi strukturalističkoga i generativnoga pristupa), na preobliku “aktivizacije” (pre-

tvaranja pasivnih rečenica u aktivne). Tomu valja dodati i opis drugih gramatičkih pojavnosti – kao npr. gramatičke kategorije lica, porabe partitivnoga genitiva i akuzativa, porabe određenih i neodređenih pridjeva, gramatičke definicije infinitiva. Pozornosti su vrijedna i autorova zapažanja o Veberovu opisu reda riječi, uporabi gramatičke terminologije i jednostavnih, logičnih i dorečenih definicija. Sve to upućuje na autorov zaključak o tome da se Vebera s pravom može smatrati jednim od utemeljitelja sustavnijega proučavanja sintakse hrvatskoga jezika. Tomu valja dodati da je autor knjige, na temelju rezultata dosadašnjih lingvističkih istraživanja, jedan od suvremenih Veberovih nastavljača sustavnoga proučavanja hrvatske sintakse, ali i jedan od izvrsnih poznavatelja i proučavatelja Veberovih radova. U tekstu o polemiziranjima V. Pacela u vezi s prikazima i kritikama Pacelovih jezikoslovnih radova, rasprave *Nješto o našem glagolu* (1862.) i slovnice *Oblici književne hrvaštine* (1865.), autor navodi i komentira recenziju Vatroslava Jagića o raspravi, te kritički prikaz J. V. Kostića o slovnici ističući pritom odgovore V. Pacela na upućene primjedbe. Na kraju analize autor zaključuje da je V. Pacel bio jedan od prvih hrvatskih jezikoslovaca koji je u svoje vrijeme rezultate aktualnoga poredbenoga jezikoslovlja pokušavao primijeniti i na djela popularnijih obilježja, pa i na školske priručnike, što je Pace-

lu s uvažavanjem priznavao i sam Jagić. U toj cjelini knjige autor se osvrće i na leksikografski rad jednoga od glavnih predstavnika zagrebačke filološke škole, polihistora i virtuoznoga rječotvorca, Bogoslava Šuleka, upozoravajući pritom na Šulekovu nazivoslovnu djelatnost, posebno vezanu uz veliki Šulekov doprinos ustrojavanju hrvatskoga vojnoga nazivlja, čime je, prema autorovim riječima, Šulek postao i prvi stručnjak za hrvatsko vojno nazivlje.

Cjelina knjige *Hrvatski vukovci i protuvukovci* počinje tekstom u kojem autor iznosi skicu za portrete o životu i djelu vodećih hrvatskih vukovaca: Franje Ivekovića, Ivana Broza i Tome Maretića. To je svojevrsan uvod u cjelinu u kojoj se, između ostaloga, analiziraju jezikoslovnii radovi nastali u razdoblju djelovanja hrvatskih vukovaca. Tako je u jednoj raspravi riječ o Iločaninu Nikoli Voršaku, i to u kontekstu polemika o jeziku hrvatskih lektionara. Naime, 1875. godine objavljen je prijevod lektionara *Čitanja i Evangjelja za sve nedjelje i praznike Gospodnje i za neke dane svetačke* Franje Ivekovića. Nikola Voršak 1878. objavljuje *Čitanje i Evangjelja za sve nedjelje, blagdane i svetce po naših biskupijah*, također prijevod lektionara. Autor, uz neke pojedinosti povijesnoga konteksta nastanka Voršakova prijevoda, analizira polemiku koja je, na temelju obaju objavljenih lektionara, nastala izme-

đu A. V. Tkalčevića, N. Voršaka i F. Ivekovića, i zaključuje da je polemika u jezičnom i jezikoslovnom pogledu zanimljiva zbog sukoba predstavnika triju filoloških škola (zagrebačke, riječke i daničićevske) ponajprije sa standardološkoga stajališta, ali i s obzirom na prevođenje biblijskih tekstova. Posebno je vrijedan i autorov prilog o odnosu Vatroslava Jagića prema hrvatskim vukovcima, s gledišta prikaza Jagićevih recenzija pojedinih djela koja se odnose na standardizaciju hrvatskoga jezika, npr. Jagićevi osvrti na *Gramatiku i stilistiku te Istoriju hrvatskoga pravopisanja latinskim slovima* T. Maretića, na *Hrvatski pravopis* I. Broza, na Iveković-Brozov *Rječnik hrvatskoga jezika* ili na *Nauku o pravopisu jezika hrvačkoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* M. Kušara. Relevantan je autorov zaključak da je Jagić pratio, poznao i cijenio filološka nastojanja hrvatskih vukovaca, ponajprije njihova djela usmjerena na standardizaciju jezika, ali da je Jagić istodobno bio svjestan njihove jednostranosti i tendencioznosti, na što je izravno i upozoravao, “kao da je bio svjestan svih njihovih negativnih posljedica kojih su neke aktualne sve do današnjih dana”. U domeni autorovih proučavanja povijesti hrvatskoga jezika na početku 20. stoljeća jest i opširan prilog o Iveković-Brozovu *Rječniku hrvatskoga jezika* – o njegovim autorima, vremenu u kojem je nastao, koncepciji, recepciji, i uopće o njegovu mje-

stu u povijesti hrvatske leksikografije i normativistike. Leksikografsku tematiku cjeline nastavlja autor analizom djela *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (1908.–1922.) Vladimira Mažuranića, najboljega i najpotpunijeg rječnika pravnih, posebno starih pravnih hrvatskih naziva. Navode se osnovna sadržajna i koncepcijska struktura rječnika, ideja o njegovu nastanku, pojedina promišljanja o rječniku iz osvrta Stjepana Ivšića. Kao uvid u način na koji Mažuranić pristupa leksikografskome opisu pojedinih pravnih naziva, pobliže se prikazuje obradba naziva koji se tiču krivično-kaznenoga prava, a ističu se i podatci o kuni kao sredstvu plaćanja. *Prinosi* su svojevrsna dopuna Akademijina *Rječnika*, posebno kada je riječ o starijem nazivlju iz pravnih spomenika. Rječnik međutim ne sadržava samo pravne nazive, već i riječi iz općega jezika. Tim prilogom autor je posebno naglasio vrijednost Mažuranićeva djela, što najbolje potvrđuje činjenica da svaki leksikografski rad na hrvatskome povijesnom rječniku zahtijeva kontinuirano zaglédanje u Mažuranićevo djelo i viševrсно služenje ovim rječnikom, posebice njegovim definicijama i objašnjenjima pojmova. Cjelina knjige završava autorovim prikazom *Gramatike bosanskoga jezika za srednje škole*, objavljene u Sarajevu 1890. godine. Analizira se sadržajna struktura gramatike, ocjenjuju se gramatički opisi jezikoslovnih činjenica, i to ponajprije

oni uspjeli, ali i oni koji su sa stajališta suvremenih promišljanja opisani manje uspješno, navode se pojedini jezikoslovni nazivi koji se u toj gramatici upotrebljavaju (od kojih većina potječe iz starije hrvatske gramatičarske tradicije). Donose se i zapažanja o jeziku kojim je gramatika pisana, ponajprije o nekim leksičkim obilježjima. Tematika je priloga važna samim time što se osvjetljava jedna, širim čitateljskim krugovima, manje poznata gramatika za kojom će posegnuti svi oni “koji se bave bilo jezikoslovljem bilo kulturnom poviješću Bosne bilo poviješću knjige u Bosni i Hercegovini”, između ostaloga i zato što je to “jedan od najuspjelijih, najmodernijih i srednjoškolskoj nastavi najprimjerenijih priručnika materinskoga jezika s kraja prošloga stoljeća”.

U četvrtoj cjelini knjige *Učitelji i suvremenici* šest je priloga koji su posvećeni jezikoslovcima i njihovim djelima, a riječ je o razdoblju od početka do kraja 20. stoljeća. Tako se analiziraju članci Stjepana Ivšića u kojima se Ivšić bavio hrvatskom pravopisnom problematikom te se pritom zalagao za fonološko pravopisno načelo, a svoje je stavove suvereno potkrjepljivao uvjerljivim jezikoslovnim argumentima. Pišući o koncepciji *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika* Julija Benešića, autor ističe prednosti leksikografske obradbe: uz svaku se natuknicu navode primjere koji su poredani kronološki; rječ-

nik nema normativnih pretenzija jer bi one bile posve neprimjerene djelu kojemu su građa isključivo književna djela, a rječnik je po svojoj koncepciji rječnik jezika hrvatske književnosti; rječnik omogućuje praćenje leksičkih promjena. Bitna je i autorova napomena kojom apelira da se “rad na Benešićevu *Rječniku*, vrlo važnom i korisnom djelu hrvatske jednojezične leksikografije, što prije nastavi i napokon (...) uspješno dokonča”. U prilogu o Ljudevitu Jonkeu navodi se jedan segment Jonkeova rada, i to onaj o jezičnosavjetničkom i uopće o jezikoslovnom djelovanju na temelju radova o standardološkoj problematici ostvarenih u rubrici *Jezik današnji* zagrebačkoga časopisa Telegram. Tekst posvećen Zlatku Vinceu, proučavatelju i analitičaru hrvatske jezične povijesti, ističe Vinceovo kapitalno djelo *Putovima hrvatskoga književnog jezika* te metodologiju znanstvenoga rada zasnovanu prije svega na podatku. U crtici o Vladimiru Aniću autor izdvaja važnost Anićevih djela, ponajprije *Rječnika hrvatskoga jezika*, prvoga suvremenog jednosveščanog jednojezičnog rječnika hrvatskoga jezika, a ističe još i dva ostala djela, *Jezik i sloboda* te *Glosar za lijevu ruku*, od kojih je potonji usmjeren filozofijskomu aspektu jezične problematike. Cjelina knjige završena je autorovim iscrpnim osvrtom o jezikoslovnim promišljanjima jednoga od najznačajnijih hrvatskih jezikoslovaca našega doba, profesora Josipa Silića.

Uz četiri osnovne skupine teksto-va knjiga je popraćena i opsežnim popisom literature, koji se proteže na četrdesetak stranica. Dodano je i kazalo imena, te bibliografska bilješka i kratka bilješka o autoru.

Kako je razvidno na temelju sadržajnoga prikaza tema u knjizi, razdoblje koje obuhvaćaju autorove analize u rasponu je od druge polovice 18. do kraja 20. stoljeća. U tako razgranatoj cjelini riječ je o povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, ali i povijesti hrvatskoga jezika, uključujući životni i radni vijek pojedinih autora povezanih s određenim jezikoslovnim djelima i problemskim pitanjima. U tom povijesnom razvojnom kontekstu ponajprije se istražuju gramatička poimanja opisa hrvatskoga jezika krajem 18. stoljeća, filološke škole i njihovi predstavnici u 19. stoljeću, različita jezikoslovna sporenja na prijelazu stoljeća i određeni problemi uvjetovani unutarjezičnim te posebno izvanjezičnim čimbenicima, koje je donio početak 20. stoljeća. Ti su povijesni konteksti povezani i s promišljateljima hrvatske jezikoslovne problematike te se autor neizostavno dotiče i njihovih osobnih životnih putova i djelovanja te njihova mjesta u cjelokupnom odsjeku hrvatske filološke misli. Autor se pomno osvrće i na suvremene hrvatske jezikoslovce, njegove (i naše) suvremenike.

U domeni istraživanja određenih tema posebno valja naglasiti da su

analize usmjerene ne samo na povijesni kontekst hrvatskoga jezika i filologije nego ponajprije i na teorijski pristup, tj. razmatranje (promišljanja) fonološke, morfološke, sintaktičke i semantičke jezične razine, iz čega proizlazi da je u knjizi riječ o nekim određenim pitanjima gramatike (gramatografije i gramatikologije), slovopisa, pravopisa, leksikologije, leksikografije, terminologije (jezikoslovne i opće), standardologije i normativistike. Pritom se uočavaju autorova razlaganja o pojedinim morfološkim i sintaktičkim kategorijama, npr. kategoriji vrsta riječi (vrste riječi), o naglasku, ali i o prednostima i nedostatcima u pojedinim leksikografskim pristupima. Valja posebno istaknuti da autor ne samo da prati razvoj teorijske misli nego se i analitički i kritički osvrće na probleme suvremenih opisa i pristupa, pa npr. komentira manjkavosti gramatičkih definicija pojedinih jezičnih kategorija (glagolskoga vida, vrsta riječi), utvrđuje nazivoslovnu problematiku (posebice utemeljenost pojedinih jezikoslovnih naziva, te se umjesto naziva morfonološki pravopis zalaže za naziv morfološko-tvorbeni ili (samo) morfološki pravopis), ističe pitanje (ne)određenosti u semantici pridjeva koji nemaju obličnu razliku (ne)određenosti (npr. pridjevi na *-ov*, *-ev*, *-in*).

Knjiga je svojevrsna enciklopedija jezikoslovnih analiza usmjerenih na dijakroniju, a pritom posebice i na sinkroniju, jer autor i kada propi-

tuje dijakronijske odnose ranije jezične sinkronije, propituje i komentira sinkronijsko stanje te složena pitanja koja proizlaze iz međusobne povezanosti, a često i neodvojivosti, tih dvaju pristupa istraživanju i razmatranju jezikoslovnih zadanosti i činjenica.

U dosada već vrijednu opusu objavljenih autorovih knjiga ovo će djelo zauzeti mjesto jednoga od dragocjenih priloga analitičkome proučavanju povijesnosti (dijakronije) i *teorijskosti* (sinkronije) hrvatskoga jezika, te hrvatske filologije i hrvatskoga jezikoslovlja.

Željka Brlobaš